

МОВНОСОЦІУМНА ОБ'ЄКТИВНА ГРАМАТИКА: КАТЕГОРІЇ, РІВНІ, АСПЕКТИ¹

АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Київ — Україна
Український мовно-інформаційний фонд НАН України
a.zagnitko@donnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-7398-6091

**OBIEKTYWNA GRAMATYKA JĘZYKOWO-SPOŁECZNA:
KATEGORIE, POZIOMY, ASPEKTY**

ANATOLIJ ZAHNITKO

Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Wasyla Stusa, Winnica — Ukraina;
Ukraiński Fundusz Językowo-Informacyjny Narodowej Akademii Nauk Ukrainy,
Kijów — Ukraina

STRESZCZENIE. W skład obiektywnej gramatyki językowo-społecznej wchodzi, m.in. kategoria językowa, kategoria mówienia czy kategoria komunikacyjna z poziomami werbalno-semantycznym, kognitywnym czy pragmatycznym, a także kategorie językowego/ kognitywno-językowego, narodowo-kognitywnego obrazu świata i in. Podstawowymi jednostkami są wyraz morfologiczny i wyraz syntaktyczny, związek wyrazowy, zdanie, wypowiedzenie, tekst z uwzględnieniem różnorodnych dyskursów, ich organizacji, dyskursywnych praktyk. Obiektywna gramatyka językowo-społeczna opiera się na rozróżnieniu poziomów morfologicznego i syntaktycznego, ich różnych aspektów.

Słowa kluczowe: gramatyka językowo-społeczna, obiektywna gramatyka, osobowość językowa, osobowość mowy, świadomość językowa, system gramatyczny, kategoria gramatyki obiektywnej.

**LINGUISTIC-SOCIAL OBJECTIVE GRAMMAR:
CATEGORIES, LEVELS, ASPECTS**

ANATOLII ZAHNITKO

Vasyl' Stus Donetsk National University, Kyiv — Ukraine
Ukrainian Lingua-Information Fund of National Academy of Sciences of Ukraine

ABSTRACT. The categories of linguistic-social objective grammar, which include the categories of language, speech, communicative, language and speech personalities with verbal-semantic, cognitive, pragmatic levels, as well as categories of language / cognitive-language, national-cognitive picture of the world and others, are considered. The main units are morphological word, syntactic word, phrase, sentence, statement, text, the number of which is wider, taking into account various discourses, their organization, discursive practices. Linguistic-social objective grammar is based on the differentiation of morphological and syntactic levels, their various aspects.

Key words: linguistic grammar, objective grammar, linguistic personality, speech personality, linguistic consciousness, grammatical system, category of objective grammar.

---

¹ Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 „Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна грамати́ка: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри”).

Мовносоціумна грамати́ка визначува́на особливостями й усталеними структурою суспільства, статусом соціумно- та лінгвокорпоративних груп, репрезентативністю дискурсів і дискурсивних практик, їх відбиттям у суцільних і фрагментованих текстах, де найпоєднаніше окреслювано закономірності використання та функційно-комунікативного навантаження відповідних категорійних форм, їхнього статусу в комунікативних стратегіях і тактиках, а також обтяженість відповідними зв'язками з рівнорядними й нерівнорядними утвореннями². У сучасних лексикографічних виданнях слово *мовносоціумний* не фіксовано, воно відсутнє в їхньому повному реєстрі³. Пошуки в інтернетовому просторі подають лише дев'ять фіксацій, що ґрунтовані на студіюваннях, пов'язаних із заявленою проблемою⁴. Термін *мовносоціумний* утворений за подібними зразками похідних *мовностилістичний*, *мовностильовий*, порівн.: *Джакомо Леопарді водночас заперечував і те, що вважав мовностилістичною плебейськістю романтизму* (І. Дзюба⁵); *У прозі з її широким тематичними об'єктами і різноманітними мовностильовими напрямками умовно можна розрізнити зображально-описову та характеристичну функції літературної мови* (В. Русанівський⁶); *До мовностильових ознак документів належать: 1) відсутність емоційної лексики, тобто слів, що мають у своєму значенні елемент оцінки, виражають почуття; 2) логічність та ін.* (В. Пивоваров⁷). Термін *мовносоціумний* утворений від словосполучення з підрядним зв'язком *мовний соціум*. Розкриваємо зміст поняття *соціум*: '1. Людська спільнота як результат форм діяльності людей, що склалася історично; 2. Група людей, об'єднаних за якимись (професійними, культурними і т. ін.) ознаками'⁸. Спираючись на викладене вище, визначаємо зміст слова *мовносоціумний* — це 'такий, що стосується мовних соціумів'. Отже, можемо обґрунтувати гіпотезу про актуальність навантаження граматичних одиниць — їхніх форм та значень (ширше — загалом мовних одиниць) — у цілісній людській спільноті, її окремих утвореннях, що відбито в атрибутивах на зразок *національно-мовний* і / чи *мовно-національний*: *Увесь смисловий простір поеми Котляревського спрямований не на телос — "законопорядок" імперії, а на майже раблезіанський етос, тобто на світ звичасвий, етичний, національно-мовний*⁹; *У статті розглянуто мовно-національний склад Закарпатської області, окреслено культурно-освітній розвиток національних меншин* (В. Чикут¹⁰). У таких і подібних випадках значення атрибутива

² А. Загнітко, Н. Загнітко, *Мовносоціумна грамати́ка: теоретичні засади (динаміка морфологічного роду іменників)*, [w:] „Studia Ucrainica Posnaniensia”, red. nauk. Т. Kosmeda, 2017, zeszyt 5, s. 45–55; А. Загнітко, *Мовносоціумна грамати́ка: теоретичні засади. Динаміка морфологічного роду іменників*, [v:] „Українська мова і література в школах України”, 2016, № 7–8, с. 43–49.

³ Див.: *Словарь української мови*: у 4 томах, за ред. Б. Грінченка, Київ 1996, т. 2; *Словник української мови*, в 11 томах, ред. колеґ. І. К. Білодід (голова), П. Й. Горещкий та ін. Київ 1970–1980, т. 4, с. 256; *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод., допов. та CD): 250 000, уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел, Київ, Ірпінь 2007, с. 1360 та ін.

⁴ А. Загнітко, *заснач. джер.*, с. 43–49.

⁵ І. Дзюба, *Тарас Шевченко*, [v:] *Історія української літератури*, у 12 томах, Київ 2014, с. 356.

⁶ В. Русанівський, *Історія української літературної мови*, Київ 2001, с. 97.

⁷ В. М. Пивоваров, Л. Г. Савченко, Ю. І. Калашник, *Ділова українська мова*, Харків 2008, с. 101.

⁸ *Великий тлумачний словник сучасної української мови ...*, с. 1360.

⁹ „Сучасність” 2007, № 4, с. 112.

¹⁰ В. Чикут, *Мовно-національний портрет Закарпаття*, [v:] „Мова і суспільство”, 2014, вип. 5, с. 79.

‘мовносоціумний’ у другому складнику співвідносно з першим значенням іменника *соціум*. Друге ж значення атрибутива ‘мовносоціумний’ корелює з мовним портретом певної соціальної, фахової, культурної та іншої групи: *Мовна державність охоплює сукупність різних законодавчих актів удержавлення мови, особливості мовносоціумного портретування на всьому просторі функціонування державної мови, силове навантаження державної мови в інформаційно-медійному, інтернетовому та інших просторах*¹¹. Мовносоціумна граматики має два виміри. Перший пов'язаний із функціонуванням мови в загальнонаціональному просторі зі встановленням статусу й навантаження, функцій та закономірностей реалізації нових форм і становленням нових відтінків і смислів віртуально-системних значень, виникненням вторинних значень і т. ін. Другий вимір мовносоціумної граматики охоплює функційне навантаження мовних одиниць, граматичних та інших категорій у межах того чи того соціуму — відповідної корпоративної групи, щодо якої цілком доцільно говорити про мовний і / чи мовленнєвий портрет.

Не менш істотним є встановлення диференційних ознак об'єктивної мовносоціумної граматики. Побіжно торкався питання об'єктивної граматики та можливості її створення О. Пешковський¹², наголошуючи, що така граматики має враховувати весь спектр чи всю множину мовних фактів поза їхньою кваліфікацією як нормативних чи анормативних. Для лінгвіста визначальним критерієм постає діагностування самим мовцем використання певної форми, видозміна усталених зразків синтаксичних конструкцій і под. У такому розумінні вивчення мови розвиває й поглиблює концепцію В. фон Гумбольдта про життя людини в силовому полі ↔ колі мови, вихід з якого можливий лише в іншу мову¹³. Адже, за В. фон Гумбольдтом, „мова бере початок безпосередньо й одночасно в першому акті рефлексії, коли людини з темряви пристрастей, де об'єкт поглинений суб'єктом, пробуджується до самосвідомості — тут і виникає слово, а також перше спонукання до того, щоб раптово зупинитися, озирнутися й визначитися”, тому що, як стверджував лінгвіст, у пошуках мови людина прагне знайти знак, за допомогою якого вона могла би через фрагменти своєї думки уявити ціле як сукупність едностей¹⁴. Об'єктивна мовносоціумна граматики ґрунтована на динаміці мовлення, його постійному зануренні в ситуативно марковані реалізації. Найбільш адекватним є студіювання мовних одиниць у процесі їхнього звучання, де повноцінно простежувано не лише формальні й семантичні видозміни, а й інтонаційне забарвлення, обтяження жестами, рухами, мімікою та ін. (загалом усім можливим інвентарем кінесики. Свого часу В. фон Гумбольдт констатував: „Мовні знаки — це обов'язково звуки, і від прихованого почуття аналогії, що належить до всіх людських здібностей, людина, чітко сприймаючи який-небудь предмет відмінним від самої себе, має відразу ж вимовити звук, його позначити”¹⁵ (перекл. автор. — А. З.).

¹¹ „Слово Просвіти”, 2016, 03.03, с. 2.

¹² А. М. Пешковський, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 2001, с. 156–175. Див. також: Л. В. Щерба, *Новая грамматика*, [в:] Его же, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград 1974, с. 74–77; М. В. Всеволодова, *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент фундаментальной прикладной (педагогической) модели языка*, Москва 2017, с. 17–40.

¹³ В. фон Гумбольдт, *О мышлении и речи*, [в:] Его же, *Избранные труды по языкознанию*, Москва 1984, с. 301–302.

¹⁴ Там же, с. 301.

¹⁵ Там же, с. 301.

Підґрунтям аналізу об'єктивної мовносоціумної граматики є мовна особистість. Оскільки кожна особистість є суб'єктом соціальних відносин і усвідомленої творчої діяльності, носієм сукупності якостей, властивих окремій людині, що у своїй цілісності формують її індивідуальність, окреме людське “я”¹⁶, то для адекватного розгляду виявів тих чи тих граматичних величин концептуальним постає диференціювання понять “мовна особистість” і “мовленнева особистість” з опертям на дихотомію “мова ↔ мовлення”. Мовлення є персонологічним, психофізичним, матеріальним, конкретним, динамічним, соціумно мотивованим і соціумно зануреним, мова — імперсонологічною, психічною, ідеальною, абстрактною, статичною, узагальнено соціумною. Мовленнева особистість у своїх реалізаціях є ситуативно мотивована, динамічна в дискурсивних практиках¹⁷. Мовленнева особистість уміє виконувати мовленнєві дії й належним чином використовує мову, продукуючи на її ґрунті відповідні дискурси ↔ тексти¹⁸. Мовленнева особистість формована еволюційно, оскільки у своєму становленні проходить статусний етап мовної особистості як носій відповідного мовного коду, що постає основою для вербального й невербального спілкування¹⁹. Мовна особистість (← конкретна іпостась особистості) є логічним розвитком розумової особистості (← загальна особистість ↔ особистість, яка мислить), а мовленнева особистість є комунікативно концентрованою (← одинична особистість). Комунікативну достатність і / чи самодостатність мовленнєвої особистості інколи кваліфікують крізь призму узагальненого носія культурномовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, настанов, поведінкових реакцій²⁰, стереотипів і прецедентних феноменів певного лінгвосоціуму, де істотну роль відіграє комунікативна поведінка з її соціальними орієнтуваннями. Мовленнева особистість реалізує „[...] себе в комунікації, обираючи та реалізуючи ту або ту стратегію й тактику спілкування”²¹, для чого використовує адекватний інвентар лінгвальних і / чи екстралінгвальних засобів.

Актуальним для об'єктивної мовносоціумної граматики постає розмежування основних різновидів мовно-мовленнєвої особистості, до яких належать: 1) “людина, яка говорить,” — одним із видів діяльності є мовленнева, охоплюючи процеси породження й сприйняття мовлення; 2) “мовна особистість”, якій властива певна сукупність знань і уявлень і яка виявляє себе у мовленнєвій діяльності; 3) “мовленнева особистість”, для якої визначальною є реалізація в комунікації з вибором і використанням адекватного інструментарію засобів, стратегій, тактик, інтенцій; 4) “комунікативна особистість”, яка виявлювана як конкретний (← конкретизований) учасник комунікативного акту в реальних виявах комунікації²². Особистість, яка володіє мовою та реалізує себе

¹⁶ В. О. Білошицька, *Комунікативна особистість як феномен як політичної лінгвокультури (на матеріалі аналітичних статей українських, англійських та французьких масмедіа)*, дис. ... канд. філол. наук, Київ 2017, с. 14.

¹⁷ Див.: О. Кулик, І. Рубан, *Мовна й мовленнева особистість: проблема дефініції*, [в:] „Теоретична і дидактична філологія”, 2014, № 17, с. 85.

¹⁸ Порівн.: М. С. Вашуленко, *Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання*, [в:] „Початкова школа”, 2001, № 1, с. 11–14.

¹⁹ А. В. Пузырев, *Опыты целостно-системных подходов к языковой и неязыковой реальности*, Пенза 2002, с. 25.

²⁰ В. И. Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Волгоград 2002, с. 26.

²¹ В. В. Красных, *Основы психолингвистики и теории коммуникации*, Москва 2001, с. 71. Див. також: М. П. Кочерган, *Загальне мовознавство*, Київ 2006, с. 51.

²² Розмежування різновидів мовно-мовленнєвої особистості здійснено за: В. В. Красных, „Свой” среди „чужих”: миф или реальность?, Москва 2003, с. 50–51.

в комунікації, можна визначити як мовно-мовленнєву. Іманентними ознаками мовно-мовленнєвої особистості є: а) володіння мовою як комунікативним кодом; б) розуміння та розмежування комунікативних жанрів, статусних ролей учасників комунікації; в) наявність комунікативної компетенції; г) реалізація комунікативної спроможності у процесах продукування ($\leftrightarrow$ сприйняття), розуміння й інтерпретації вербальних ($\leftrightarrow$ невербальних повідомлень), текстів; г) диференціювання напрямів комунікативної взаємодії²³; д) диференціювання комунікативних стратегій і тактик; е) спроможність виявляти себе через лінгвоіндивідуалізації та ін.

Теорія об'єктивної мовносоціумної граматики охоплює й поняття “стиль спілкування”, з опертям на яке окремі дослідники диференціюють типи мовно-мовленнєвої особистості як учасника комунікації: гармонійний, конфліктний та імпульсивний²⁴ чи гнучкий, ригідний і перехідний²⁵. Кожний з типів мовно-мовленнєвої особистості має власний набір дискурсивних практик, усталеності в комунікативних жанрах та ін., що аж ніяк не виключає спільності між ними²⁶. Для встановлення соціальних ролей мовленнєво-комунікативної особистості доцільним є застосування транзакційного аналізу²⁷, у межах якого соціальну роль кваліфікують як „схвалений суспільством еталон поведінки, котрий відповідає конкретній ситуації спілкування і соціальній позиції (статусу) особистості”²⁸. Його використання уможлиблює диференціювання трьох его-станів — батька, дорослого й дитини — із кваліфікацією та обрахуванням усіх основних одиниць спілкування (транзакцій) з вирізненням у них стимулів і реакцій. У транзакції виявлювані різноманітні соціумно марковані та соціумно мотивовані видозміни граматичних форм, структури й семантики синтаксичних конструкцій та ін.

Упізнаваність *homo loquens* (особистості, яка породжує і сприймає мовленнєві повідомлення), яка охоплює мовну, мовленнєву, комунікативну особистості, постає цілком реальною через створення мовного паспорта як сукупності тих комунікативних особливостей особистості, що визначають її унікальність. Цілісність мовного паспорта через фіксування 1) даних про особу мовця; 2) особливостей уживання особистістю слів, словосполук, речень; 3) специфіки використання нею фразеологізмів з різноманітними констатаціями; 4) дискурсивних практик і почерпнутих із мовноповедінкових виявів²⁹ такої особистості та ін. Мовний паспорт як аспект комунікативної поведінки комунікативної особистості співвідносний з її ідіостилем як аспектом комунікативної компетенції. Результат дослідження мовної особистості визначають як мовний портрет³⁰. У *homo loquens* особливий статус належить мовним знанням, структурованим,

²³ Порівн.: О. О. Селіванова, *Основи теорії мовної комунікації*, Черкаси 2011, с. 107.

²⁴ С. А. Сухих, *Прагмалінгвістическое измерение коммуникативного дискурса*, автореф... докт. філол. наук, Краснодар 1998, с. 14–15.

²⁵ Ф. С. Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики*, Київ 2004, с. 189.

²⁶ Порівн., наприклад, концепцію розгляду *Ego* й *Alter ego* (Т. Космеда, *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*, Дрогобич 2012, 372 с.) і рецензію (А. Загнітко, О. Павлович, *Мовна особистість у сучасних комунікативних дослідженнях*, [в:] „Лінгвістичні студії / Linguistic Studies”, 2013, вип. 26, с. 236–239).

²⁷ Е. Берн, *Ігри, у які грають люди*, Харків 2016.

²⁸ И. Н. Горелов, К. Ф. Седов, *Основы психолінгвістики*, 3-е изд., перераб. и доп., Москва 2001, с. 140.

²⁹ Н. А. Вострякова, *Коннотативная семантика и прагматика номинативных единиц русского языка*, автореф. ... дис. канд. філол. наук, Волгоград 1998, с. 12.

³⁰ В. Білошицька, *ззнач. джер.*, с. 20.

за твердженням Ю. Караулова³¹, у вигляді трьох рівнів: вербально-семантичного, лінгво-когнітивного (тезаурусного), мотиваційного³². З опертям на теорію трьох рівнів у структурі мовної особистості розмежують відповідні визначальні модулі: а) вербальний чи етносемантичний (ґрунтований на світоглядних настановах, ціннісних пріоритетах і поведінкових реакціях та усталений здебільшого в лексичній системі основний національно-культурний прототип носія певної мови); 2) мовний (психофізичні властивості індивіда, що уможливають продукування й сприйняття мовних висловлень); 3) комунікативний (множина особливостей вербальної поведінки для повноцінної реалізації мови як засобу спілкування). Перший модуль найпослідовніше співвідносний з вербально-семантичним, другий — із когнітивним, а третій — із прагматичним³³, що може бути уточнений ситуативно-мотиваційними та іншими чинниками реалізації мовної особистості.

Вербально-граматичний рівень мовної особистості охоплює сукупність лексичних і граматичних ресурсів мови — слово, морфема, словоформа / синтаксичне слово, конструкція, дериват, синонім, антонім, омонім, словосполучення, синтаксема, керування, прилягання, узгодження і под. На цьому рівні встановлювано різноманітні новітні процеси в реалізації усталених нормативних форм, лінійних моделей та ін. в усьому мовносоціумному просторі, а не в поодиноких реалізаціях, порівн., напр., активізацію опозиції маскуліності ↔ фемінності в різноманітних дискурсивних практиках³⁴ — художній, публіцистичній та ін.: *І школярик зненавидить твої поези, так само, як не розуміє і не любить їх його навчителька-філологиня* (С. Процюк³⁵); *Тож, коли „Маня Авдієнко – філологиня” (як представилась товстуля) тицьнула йому в руки якийсь зшиток, відчепно взяв, запхав у кишеню, і, не прощаючись, ринувся відбивати у Романа — Фанфана Тюльпана невірну Віру* (Г. Тарасюк³⁶); *Як казала знайома психологиня, одна з авторів журналу: „У психології на собі не показують”* (Г. Вдовиченко³⁷); *Феміністичні організації — “Незалежна членкиня”, “Стать і потяг!” та “Роги вгору!” — діяли радикально* (І. Роздобудько³⁸) та ін.

Об’єктивна мовносоціумна грамати́ка має ґрунтуватися на матеріалах звукового й письмового мовлення, оскільки „мова-текст репрезентує і мовотворчість певного історичного проміжку, певної епохи, і індивідуальний світ окремого автора, окремого твору”³⁹. Мовленнєво-творча індивідуальність послідовно відбивається в особливостях мовлення, і „від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення залежить образна систе-

³¹ Ю. Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, Москва 2010, с. 36–38.

³² А. Загнітко, *Теорія лінгвоперсоналогії*, Вінниця 2017, с. 30–37.

³³ И. А. Колтуцкая, *Структура языковой личности в современной антропоцентрической парадигме*, [в:] „Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Філологічні науки”, 2013, № 2, с. 294–298.

³⁴ А. П. Загнітко, *Категорія роду іменників*, [в:] І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, *Грамати́ка сучасної української літературної мови. Морфологія*, Київ 2017, с. 117–161; див. також: М. О. Вакуленко, *Декілька зауваг щодо фемінативів в українській мові*, [в:] „Вісник Національної академії наук України”, 2017, № 1, с. 86–89.

³⁵ С. Процюк, *Жертвоприношення*, Івано-Франківськ 2007, с. 150.

³⁶ Г. Тарасюк, *Між пеклом і раєм*, Чернівці 2005, с. 23.

³⁷ Г. К. Вдовиченко, *Пів’яблука*, Харків 2013, с. 101.

³⁸ І. Роздобудько, *Оленіада*, Харків 2014, с. 88.

³⁹ А. К. Мойсієнко, *Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша*, Київ 2006, с. 261.

ма, архітектоніка твору, нахил до вибору й організації тих чи інших мовних засобів, внутрішньої художньої трансформації їх у тексті⁴⁰. Заявлене можна віднести й до мовлення кожного мовця, лінгвоперсони, реалізації своїх інтенцій у тих чи тих дискурсивних практиках — лінійних, вертикальних.

Визначальною ознакою мовної особистості є мовна свідомість, що окреслює ідіостиль як засіб самовираження, самоідентифікації, самості, її мовної поведінки. Та й мовна особистість постає не в одну мить, а після звичайної мови, що має бути належним чином засвоєною, коли викінченою є ієрархія значень і цінностей, лінгвоіндивідуацій в індивідуальній картині світу, її тезаурус⁴¹, продукуванні синтагмальних моделей. Мовну свідомість, її особливості можна встановити з опертям на тезаурус мовно-мовленнєвої особистості. Вияв останнього потребує обстеження достатнього масиву мовленнєвих реалізацій тієї чи тієї мовної особистості.

На необхідність вивчення індивідуальної мови звертав увагу ще В. фон Гумбольдт, який писав: „Усі люди говорять немовби однією мовою, і водночас у кожної людини своя окрема мова. Потрібно вивчати живе розмовне мовлення й мовлення окремого індивідуума”, оскільки „тільки в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності”(перекл. автор. — А. З.)⁴².

Для О. Потебні, який адекватно зінтерпретував фундаментальні засади теорії В. фон Гумбольдта, мова найпоспідовніше реалізує думки індивіда. Саме мовець реалізує себе в тих мовних конструктах, де кожне значення індивідуалізоване⁴³. Реалізуючи себе в мові та ословлюючи пізнаване, осмислюване, особистість розширює свій простір через адекватне розуміння та новітнє використання граматичних та інших засобів⁴⁴. У філософському розумінні об'єктивну мовносоціумну граматику можна витлумачувати як природну, динамічну, оскільки „ми розмовляємо і мовимо про мову. Те, про що ми мовимо, мова завжди йде попереду нас. Ми постійно мовимо їй лиш услід. Отак ми відстаємо від того, що ми спочатку мали б собі наздогнати, аби про те мовити. Відтак ми, мовлячи про мову, постійно спутані у недостатньому мовленні. Ця спутаність перекриває нам шлях до того, що має виявитися мисленню. Але ця спутаність, легковажити якою мислення ніколи не сміє, розв'яжеться, тільки-но ми зважимо на мислення, властиве шляхові, тобто розглянемося в місцині, у дорозі до якої прямує мислення”⁴⁵. Тому об'єктивна граматики має охоплювати розгляд усіх функційних стилів, розмовно-побутового спілкування, а також охоплення в студіюванні максимальної кількості дискурсивних практик.

Об'єктивна мовносоціумна граматики має охоплювати всі мовні рівні, що вможливить устанавлення найбільш навантажених і соціумно маркованих форм у різноманітних їхніх закріпленнях за тими чи тими ситуативно комунікативними або прагматичними інтенціями, визначення повноцінної та неповноцінної реалізації всіх форм відповідної граматичної категорії в сукупності її форм та значень, нейтралізацію окремих семантичних площин цілісної парадигми. На морфологічному рівні доцільним є простеження напрямів розши-

⁴⁰ Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько, *Стилістика української мови*, Київ 2003, с. 189.

⁴¹ Ю. Н. Караулов, *указ. источ.*, с. 36.

⁴² В. фон Гумбольдт, *указ. источ.*, с. 84.

⁴³ А. А. Потебня, *Мысль и язык*, Киев 1993, 192 с.

⁴⁴ Порівн.: М. Хайдеггер, *Дорогою до мови*, перекл. з нім. В. Кам'янець, Львів 2007, с. 132–141.

⁴⁵ Там само, с. 152.

рення: по-перше, внутрішньо- та зовнішньопарадигмального простору категорії; по-друге, з'ясування нових і новітніх процесів у синтагмальних моделях, контекстуальному оточенні, варіаціях, модифікаціях і трансформаціях тих чи тих форм і їхніх значень; по-третє, вияв напрямів асиметрії, співвідношення з іншими подібними формами у внутрішньо- та зовнішньокатегорійному просторі; по-четверте, встановлення функційного статусу внутрішньо і зовнішньокатегорійної транспозиції та ін. Морфологічний рівень студіювання об'єктивної мовносоціумної граматики має охоплювати вивчення морфологічних одиниць — усіх частиномовних класів слів із простеженням напрямів взаємодії, взаємозалежностей, взаємопереходів і под., морфологічних форм, функційно-семантичних парадигм останніх і под. До цього потрібно додати розгляд функціонування таких форм у різних дискурсивних практиках, їхнє навантаження в них із диференціюванням власне авторського (лінгвоіндивідуалізація), узусного і спрямування останнього в нормативно-кодифіковану практику й загальнонаціонального, нормативного.

Синтаксичний рівень об'єктивної мовносоціумної граматики охоплює дослідження синтаксичного слова, словосполучення, речення, тексту як синтаксичних одиниць у різних спектрах їхнього функційно-комунікативного й ситуативно-прагматичного навантаження, ущільнення та розширення лінійності, збільшення смислового навантаження, закріплення в тих чи тих дискурсивних практиках, розмивання меж між окремими синтаксичними одиницями та ін. Однією з основних одиниць аналізу в мовносоціумній об'єктивній граматиці на синтаксичному рівні постає висловлення, що найадекватніше реалізує суб'єктивну позицію мовця, відтворює спонтанність комунікації в її вербальному вираженні, де реально спостережуваними є процеси побудови мовлення, його основних одиниць, вирізнення відповідних смислів, їхня актуалізація. Не менш істотним постає також встановлення інструментарію актуалізації відповідних компонентів лінійної структури висловлення, її мовленнєвої видозміни для вирізнення тих чи тих величин. Таку функцію може виконувати абсолютна лінійна ініціалізація, порівн., напр.: *Матері не було де спати* (Б. Антоненко-Давидович); *До кімнати вбіг трирічний син Олександра Івановича Вася* (Б. Антоненко-Давидович); *Його бентежила старша донька голови Марина, що кінчала дівочу гімназію У селі, аби скликати толоку, не треба ходити з двору в двір* (Р. Андріяшик).

Від часів П. Абеляра, який у зв'язку з аналізом універсальї диференціював мову й мовлення, висловлення було кваліфіковано як одиниця мовленнєвого⁴⁶ статусу. У тлумаченні П. Абеляра мовлення поставало сутністю з властивими йому суб'єктністю, смислорозрізнявальною функцією та смисловою єдністю. Мовлення безпосередньо пов'язано й замкнено в такому розумінні на суб'єктові, оскільки виявляє його активні начала позначування ↔ означування та його результати — значення усередині позначуваного як синхронічний процес вияву смислів. Останнє передбачає діалогійність, тому й ґрунтовано на наявності щонайменше двох учасників мовленнєвого акту — мовця й слухача. Іманентний план буття (в широкому сенсі — екзистенції) як звертання до іншого ↔ другого в такому вимірі окреслює звернення до трансцедентного джерела словесної енергії. Отже, мовлення, мовленнєве спілкування завжди вимовлюване й реалізуване, тому мовлення завжди є жертвовним, а висловлене мовлення,

⁴⁶ В українській лінгвістичній традиції більшу перевагу надають терміну “мовне спілкування” (С. Єрмоленко та ін.), хоча термін “мовленнєве спілкування” прозоріший і вичерпніше передає динамічний аспект використання мовних одиниць.

за П. Абеляр, сприймається як “концепт у душі слухача”⁴⁷. Висловлення реалізується в комунікації — експлікованій чи імплікованій, тому об'єктивна мовносоціумна граматики є діалогічною. У процесі чуттєвого пізнання людина на працює загальні поняття, виражені словами чи у словах у фізичному звучанні (vox) з відповідними значеннями (semto). Універсалії, створювані людиною через абстрагування з опертям на чуттєвий досвід, реалізують функцію предиката (присудка) в людських думках про ті чи ті індивідуальні речі. Лише контекстуальна окресленість виявляє у назві універсальний зміст. За наявності декількох значень лише контекст спроможний їх розмежувати, диференціювати: *Я не прихильник розмов про космогенез, **говорити** про правомірність цього світу нема сенсу* (О. Бердник), де ‘говорити’ — ‘2. що, про що і без дод. Усно висловлювати думки, погляди; розповідати про що-небудь; казати’; *Він не просив Петра словами, бо був уже не здібний **говорити**, він тільки просив його поглядом* (І. Багрянний), де ‘говорити’ — ‘1. Мати здатність висловлювати думки, почуття; володіти мовою’. Тому аналіз вузьких і розширених контекстів для об'єктивної мовносоціумної граматики постає обов'язковим.

Отже, категоріями мовносоціумної об'єктивної граматики є категорії мовної особистості, мовленнєвої особистості, комунікативної особистості, мовно-мовленнєвої особистості з відповідними рівнями їхньої реалізації — вербально-семантичному (тезаурусному), когнітивному, прагматичному (ситуативно-мотиваційному). Істотним є врахування модулів мовно-мовленнєвої особистості — етноспецифічного (вербального), мовного (психофізичного), комунікативного. Рівнями мовносоціумної об'єктивної граматики постають усталені мовні яруси — лексико-граматичний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, дискурсивно-текстовий — з їхніми одиницями й категоріями, диференційні і кваліфікаційні ознаки яких дають змогу адекватно простежити їхнє прилаштування до соціумних потреб, формування додаткових потенціалів форм, розширення функційно-семантичних парадигм. Перспективним є створення цілісних експериментально-дослідницьких корпусів одного мовця з визначенням основних хронологічних, соціумно-територіальних та інших меж видозміни комунікативних настанов, модифікації вербально-семантичних, когнітивних і прагматичних виявів у відповідних дискурсивних практиках.

Список використаної літератури

- Абеляр П., *История моих бедствий*, [в:] Электронный ресурс: https://www.e-reading.club/chapter.php/433/3/Abelyar_-_Istoriya_moih_bedstviii.html (10.01.2018).
- Бацевич Ф. С., *Основи комунікативної лінгвістики*, Київ 2004.
- Берн Е., *Игры, у які грають люди*, Харків 2016.
- Білошицька В. О., *Комунікативна особистість як феномен як політичної лінгвокультури (на матеріалі аналітичних статей українських, англійських та французьких масмедіа)*, дис. ... канд. філол. наук, Київ 2017.
- Вакуленко М. О., *Декілька зауваг щодо фемінативів в українській мові*, [в:] „Вісник Національної академії наук України”, 2017, № 1, с. 86–89.
- Вашуленко М. С., *Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання*, [в:] „Початкова школа”, 2001, № 1, с. 11–14.
- Вдовиченко Г. К., *Пів'яблука*, Харків 2013.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод., допов. та CD): 250 000, уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел, Київ, Ірпінь 2007.

⁴⁷ П. Абеляр, *История моих бедствий*, [в:] Электронный ресурс: https://www.e-reading.club/chapter.php/433/3/Abelyar_-_Istoriya_moih_bedstviii.html (10.01.2018).

- Вострякова Н. А., *Коннотативная семантика и прагматика номинативных единиц русского языка*, автореф. ... дис. канд. филол. наук, Волгоград 1998.
- Всеволодова М. В., *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент фундаментальной прикладной (педагогической) модели языка*, Москва 2017.
- Горелов И. Н., Седов К. Ф., *Основы психолингвистики*, 3-е изд., перераб. и доп., Москва 2001.
- Гумбольдт В., *О мышлении и речи*, [в:] Его же, *Избранные труды по языкознанию*, Москва 1984.
- Дзюба І., *Тарас Шевченко*, [в:] *Історія української літератури*, у 12 томах, Київ 2014.
- Загнітко А. П., *Категорія роду іменників*, [в:] І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*, Київ 2017, с. 117–161.
- Загнітко А., Павлович О., *Мовна особистість у сучасних комунікативних дослідженнях*, рецензія, [в:] „Лінгвістичні студії / Linguistic Studies”, 2013, вип. 26, с. 236–239.
- Загнітко А., Загнітко Н., *Мовносоціумна грамматика: теоретичні засади (динаміка морфологічного роду іменників)*, [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2017, zeszyt 5, s. 45–55.
- Загнітко А., *Мовносоціумна грамматика: теоретичні засади. Динаміка морфологічного роду іменників*, [в:] „Українська мова і література в школах України”, 2016, № 7–8, с. 43–49.
- Загнітко А., *Теорія лінгвоперсонології*, Вінниця 2017.
- Карасик В. И., *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Волгоград 2002.
- Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, Москва 2010.
- Колтуцкая И. А., *Структура языковой личности в современной антропоцентрической парадигме*, [в:] „Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Філологічні науки”, 2013, № 2, с. 294–298.
- Космеда Т., *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*, Дрогобич 2012.
- Кочерган М. П., *Загальне мовознавство*, Київ 2006.
- Красных В. В., „Свой” среди „чужих”: миф или реальность?, Москва 2003.
- Красных В. В., *Основы психолингвистики и теории коммуникации*, Москва 2001.
- Кулик О., Рубан І., *Мовна й мовленнєва особистість: проблема дефініцій*, [в:] „Теоретична і дидактична філологія”, 2014, № 17, с. 85.
- Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М., *Стилістика української мови*, Київ 2003.
- Мойсієнко А. К., *Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша*, Київ 2006.
- Пешковский А. М., *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 2001.
- Пивоваров В. М., Савченко Л. Г., Калашник Ю. І., *Ділова українська мова*, Харків 2008.
- Потебня А. А., *Мысль и язык*, Киев 1993.
- Процюк С., *Жертвоприношення*, Івано-Франківськ 2007.
- Пузырев А. В., *Опыты целостно-системных подходов к языковой и неязыковой реальности*, Пенза 2002.
- Роздобудько І., *Оленіада*, Харків 2014.
- Русанівський В., *Історія української літературної мови*, Київ 2001.
- Селіванова О. О., *Основы теории мовної комунікації*, Черкаси 2011.
- Словарь української мови*: у 4 томах, за ред. Б. Грінченка, т. 2, Київ 1996.
- Словник української мови*, в 11 томах, ред. коллег. І. К. Білодід (голова), П. Й. Горещкий та ін. Київ 1970–1980, т. 4.
- „Слово Просвіти”, 2016, 03.03, с. 2.
- Сухих С. А., *Прагмалингвистическое измерение коммуникативного дискурса*, автореф. ... докт. филол. наук, Краснодар 1998.
- „Сучасність”, 2007, № 4, с. 112.
- Тарасюк Г., *Між пеклом і раєм*, Чернівці 2005.
- Хайдетгер М., *Дорогою до мови*, перекл. з нім. В. Кам'янець, Львів 2007.

- Чикут В., *Мовно-національний портрет Закарпаття*, [в:] „Мова і суспільство”, 2014, вип. 5, с. 79.
- Щерба Л. В., *Новая грамматика*, [в:] Его же, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград 1974, с. 74–77.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Abelyar P., *Istoriya moih bedstvij [History of my Troubles]*, [v:] E`lektronnyj resurs: https://www.e-reading.club/chapter.php/433/3/Abelyar_-_Istoriya_moih_bedstviii.html (10.01.2018).
- Batsevych F. S., *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]*, Kyiv 2004.
- Bern E., *Ihry, u yaki hraiut liudy [Games Played by People]*, Kharkiv 2016.
- Biloshytska V. O., *Komunikatyvna osobystist yak fenomen politychnoi linhvokultury (na materialy analitychnykh statei ukrainskykh, anhliiskyykh ta frantsuzkykh masmedia) [Communicative Personality as Phenomenon of Political Linguo-Culture (based on analytical Articles of Ukrainian, English and French massmedia)]*, dys. ... kand. filol. nauk, Kyiv 2017.
- Vakulenko M. O., *Dekilka zauvah shchodo feminatyviv v ukrainskii movi [Some Notes on Feminatives in the Ukrainian Language]*, [v:] „Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy”, 2017, № 1, s. 86–89.
- Vashulenko M. S., *Formuvannia movnoi osobystosti molodshoho shkoliara v umovakh perekhodu do 4 richnoho pochatkovoho navchannia [Language Personality Formation of Young School-boy under Conditions of Transition to four-year Primary Education]*, [v:] „Pochatkova shkola”, 2001, № 1, s. 11–14.
- Vdovychenko H. K., *Piviabluka [Apple Half]*, Kharkiv 2013.
- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Big Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian]* (z dod., dopov. ta CD): 250 000, ukklad. i holov. red. V. T. Busel, Kyiv, Irpin 2007.
- Vostryakova N. A., *Konnotativnaya semantika i pragmatika nominativnykh edinicz russkogo yazyka [Connotative Semantics and Pragmatics of Russian Nominative Units]*, avtoref. ... dis. kand. filol. nauk, Volgograd 1998.
- Vsevolodova M. V., *Teoriya funkcional'no-kommunikativnogo sintaksisa. Fragment fundamental'noj prikladnoj (pedagogicheskoy) modeli yazyka [Functional, Communicative Syntax Theory. Fragments of Fundamental Applied (Pedagogical) Language Model]*, Moskva 2017.
- Gorelov I. N., Sedov K. F., *Osnovy psiholingvistiki [Fundamentals of Psycholinguistics]*, 3-e izd., pererab. i dop. Moskva 2001.
- Gumboldt V., *O myshlenii i rechi [About Thinking and Speech]*, [v:] Ego zhe, *Izbrannye trudy po yazykoznaniiu*, Moskva 1984.
- Dziuba I., *Taras Shevchenko [Taras Shevchenko]*, [v:] *Istoriia ukrainskoi literatury*, u 12 tomakh, Kyiv 2014.
- Zahnitko A. P., *Katehoriia rodu imennykiv [Noun Gender Category]*, [v:] I. R. Vykhoanets, K. H. Horodenska, A. P. Zahnitko, S. O. Sokolova, *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*, Kyiv 2017, s. 117–161.
- Zahnitko A., Pavlovych O., *Movna osobystist u suchasnykh komunikatyvnykh doslidzhenniakh [Language Personality in Modern Communicative Researches]*, retsenziia, [v:] „Linhvistychni studii / Linguistic Studies”, 2013, vyp. 26, s. 236–239.
- Zahnitko A., Zahnitko N., *Movnosotsiumna hramatyka: teoretychni zasady (dynamika morfolohichnoho rodu imennykiv) [Language Socium Grammar: Theoretical Fundamentals (Dynamics of morphological gender of nouns)]*, [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2017, zeszyt 5, s. 45–55.

- Zahnitko A., *Movnosotsiumna hramatyka: teoretychni zasady. Dynamika morfolohichnoho rodu imennykiv* [Language Socium Grammar: Theoretical Fundamentals. Dynamics of Morphological Gender of Nouns], [v:] „Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy”, 2016, № 7–8, s. 43–49.
- Zahnitko A., *Teoriia linhvopersonolohii* [Linguo-personology Theory], Vinnytsia 2017.
- Karasik V. I., *Yazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs* [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse], Volgograd 2002.
- Karaulov Yu. N., *Russkij yazyk i yazykovaya lichnost'* [The Russian Language and Language Personality], Moskva 2010.
- Koltuczskaya I. A., *Struktura yazykovej lichnosti v sovremennoj antropocentricheskoj paradigme* [Language Personality Structure in Modern Anthropocentric Paradigm], [v:] „Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Ser. Filologichni nauki”, 2013, № 2, c. 294–298.
- Kosmeda T., *Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho diskursu* [Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in Communicative Space of Diary Discourse], Drohobych 2012.
- Kocherhan M. P., *Zahalne movoznavstvo* [General Linguistics], Kyiv 2006.
- Krasnyh V. V., „Svoj” sredi „chuzhih”: mif ili real'nost'? [“Native” among Aliens: Myth or Reality?], Moskva 2003.
- Krasnyh V. V., *Osnovy psiholinvistiki i teorii komunikacii* [Fundamentals of Psycholinguistics and Theory of Communication], Moskva 2001.
- Kulyk O., Ruban I., *Movna y movlenniava osobystist: problema definitsii* [Language and Speech Personality], [v:] „Teoretychna i dydaktychna filolohiia” 2014, № 17, s. 85.
- Matsko L. I., Sydorenko O. M., Matsko O. M., *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian Language], Kyiv 2003.
- Moisiienko A. K., *Slovo v apertseptsiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoho virsha* [Word in Aperceptive System of Poetic Text], Kyiv 2006.
- Peshkovskij A. M., *Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii* [Russian Syntax in Scientific Analysis], Moskva 2001.
- Pyvovarov V. M., Savchenko L. H., Kalashnyk Yu. I., *Dilova ukrainska mova* [Business Ukrainian], Kharkiv 2008.
- Potebnya A. A., *Mysl' i yazyk* [Thought and Language], Kiev 1993.
- Protsiuk S., *Zhertvoprynoshenia* [Sacrifice], Ivano-Frankivsk 2007.
- Puzyrev A. V. *Opyty celostno-sistemnyh podhodov k yazykovej i neyazykovej real'nosti* [Experience of Integral Systematics Approches to Language and not Language Reality], Penza 2002.
- Rozdobudko I., *Oleniada* [Oleniada], Kharkiv 2014.
- Rusanivskiy V., *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of Ukrainian Literary Language], Kyiv 2001.
- Selyvanova O. O., *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of Language Communication Theory], Cherkasy 2011.
- Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language], v 4 tomakh, za red. B. Hrinchenka, t. 2, Kyiv 1996.
- Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language], v 11 tomakh, red. koleh. I. K. Bilodid (holova), P. Y. Horetskyi ta in. Kyiv 1970–1980, t. 4.
- „Slovo Prosvity” 2016, 03.03, s. 2.
- Suhij S. A., *Pragmalingvisticheskoe izmerenie kommunikativnogo diskursa* [Pragmalinguistic Dimension of Communicative Discourse], avtoref. ... dokt. filol. nauk, Krasnodar 1998.
- „Suchasnist”, 2007, № 4, s. 112.
- Tarasiuk H., *Mizh peklom i raiem* [Between Hell and Paradise], Chernivtsi 2005.
- Khaidegger M., *Dorohoiu do movy* [By Road to Language], perekl. z nim. V. Kamianets, Lviv 2007.